

Pogány Csilla

**AZ EGYÜGYŰ MISÓ CÍMŰ MESE
JELKÉPEKBE KÓDOLT TITKOS ÜZENETE**

Egyre több könyv és tanulmány tárgyát képezik a mesék. A mesék és a tudomány minden látszat ellenére szoros kapcsolatban állnak egymással. A narratív és a logikus-tudományos gondolkodás¹ nem zárják ki, hanem éppen ellenkezőleg, kiegészítik egymást. A narratív gondolkodás a megismerést a történetmesélés révén teszi lehetővé, míg a logikus-tudományos gondolkodás a ráció segítségével igyekszik magyarázatot találni a világ jelenségeire.

Mi sem bizonyítja jobban a kettő szoros kapcsolatát, mint az, hogy „amit az objektív valóságról tudunk, azt jórészt a nyelv közvetíti, s az már nem közvetlen tapasztalat, hanem különböző „elbeszélések” a világról. A nem nyelvi úton, hanem közvetlen észlelés vagy műszerek révén szerzett valóságtapasztalatok, amelyek a nyelv vagy más konvencionális jelrendszer (például matematika) révén válnak közölhető, interszubjektíve egyeztethető, társadalmassá ismertekké. Ezek a maguk módján nem „megfelelnek” bizonyos tényeknek, hanem értelmezik azokat.”² Az általunk egzaktnak nevezett tudományok is csupán hipotézisek segítségével képesek vizsgálni a jelenségeket, és bár objektívnek gondoljuk őket, mégis a megfigyelés folyamata nem lehet független a megfigyelő személyétől, más szóval a szubjektumtól. „Ha tehát korunkban az egzakt természettudomány természetképéről beszélünk, úgy tulajdonképpen nem a természet valamely képéről van többé szó, hanem a természethez való viszonyunk egy képéről.”³ Ilyenformán a hagyományos materialista megközelítés érvényét veszíti a modern természettudományok vonatkozásában.⁴ Az egzakt tudományok művelői ma már alternatív univerzumok létezéséről folytatnak komoly eszmecseréket. A „képzeld el”, „tegyük fel” igék, melyeknek „világteremtő” jelenléte többnyire a fikció ismérése, ugyanúgy utalhatnak tudományos hipotézisre is, hiszen a tudományos elmélet is csupán fikció, „mese” mindaddig, amíg bizonyítást nem nyer.

A „világteremtő” igék (pl. hisz, remél, elképzeld) segítségével építjük fel a való világ alternatíváját, melynek belső összefüggései (fikció esetén) adják az igazságértékét.⁵ A fikció világa, belső koherenciájának köszönhetően, a valóságtól függetlenül értelmezhető. Ez egy nyelvi teremtett világ, melyben a tényvonatkozásokat (a tárgyiasságokat, a szereplőket és a viszonyrendszert, amelyben mozognak) maga a szöveg hozza létre.⁶ A mű „mint esztétikai képződmény úgyszólván első szavával megszünteti a tapasztalati élet világát, és pusztán nyelvi

¹ BRUNER, Jerome Seymour: *A gondolkodás két formája*. In: László János–Thomka Beáta (szerk.): *Narratív Pszichológia*. (Narratívák 5.) Kijárat, Bp., 2001. 15–27.

² CS. GYÍMESI Éva: *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba*. Pátria Könyvek, 1992. 23–24. (Továbbiakban: CS. GYÍMESI, 1992.)

³ HEISENBERG, Werner: *Korunk fizikájának világképe*. In: Ágoston Hugó (szerk.): *Fizika és megismerés*. Tanulmányok, Korunk könyvek, Bukarest, 1979. 5–27.

⁴ CS. GYÍMESI, 1992. 37.

⁵ Uo. 25.

⁶ Uo. 29.

eszközökkel egy közvetlen pragmatikai kötöttségektől mentes térben egy sajátos értelmű (...) világot állít elő.”⁷

Az irodalmi mű jellegzetességeihez tartozik az illúziókeltés, melynek lényege, hogy bár az olvasó tisztában van vele, hogy amiről olvas, az csupán látszat, mégis valóságosként éli meg. Ezt az élményt a szöveg képszerűsége teszi lehetővé. Ugyanakkor a képszerűség nemcsak vizualitást, hanem auditív, olfaktív vagy taktilis „megjelenítést” is eredményezhet, vagyis érzéketességet.⁸ „Az érzéki szemlélet formája a művészethez tartozik, s így a művészet az, amely az igazságot a tudat számára az érzéki alakítás jegyében jeleníti meg, mégpedig olyan érzéki alakításban, amelynek e megjelenésben magasabbrendű, mélyebb értelme és jelentése van, anélkül azonban, hogy az érzéki közegen keresztül a fogalmat mint olyat a maga általánosságában akarná megfoghatóvá tenni; mert éppen a fogalomnak az individuális jelenséggel alkotott egysége a szép, s a szép művészeti létrehozásának a lényege.”⁹ Az irodalmi mű tehát olyan igazságot fejez ki, amely nem elvontan ragadható meg, hanem az általános és az egyedi találkozásában. Ezt a kettőséget (az általános és egyedi egységét) az esztétika a különösség kategóriájával jelöli.¹⁰

A fentiekben említett képszerűség fokozottan igaz a folklórműfajokra, melyekre jellemző a képi jellegű kifejezőmód, amelyhez Ernst Gombrich¹¹ négy alapvető funkciót rendel. A folklórműfajokban megjelenő képek, meglátása szerint, ábrázolhatnak valamit (első funkció); gondolatot, eszmét, elvont fogalmat jelképezhetnek (második funkció); szakrális-mágikus funkcióval rendelkezhetnek (harmadik funkció), valamint művészi funkciót valósíthatnak meg (negyedik funkció). Sok esetben azonban a konkrét művön belül ezeknek a funkcióknak az elkülönítése nehézséget okozhat.

Nem teszek kísérletet a fenti funkciók elkülönítésére a mese elemzése kapcsán, fontosnak tartottam azonban megemlíteni őket, mivel a mesében megjelenő szimbólumok esetében is tetten érhetőek lesznek.

A mese mint a folklórműfajok általában, kollektív alkotófolyamat eredményeként jön létre, így a kollektív tudattalan archetípusok¹² formájában jut kifejezésre benne. A mítoszokban és mesékben felbukkanó archetípusok jelentéssel bírnak, üzenetet hordoznak. Ezek az üzenetek azonban nem mindig érthetőek a modern ember számára, aki csupán kívülállóként, és már nem az élő népi kultúra örököseként kerül kapcsolatba velük. Emiatt erőfeszítést kell tennie annak érdekében, hogy meg tudja fejteni a jelképeket, újra kell tanulnia azt a nyelvet, amely az elődei számára természetes volt.

A mesében is, mint az irodalmi művekben általában, az olvasót a tárgyiasságok érzékletes jelenségszintje ragadja meg (pl. a konfliktushelyzet, a szereplők jelleme), amelyeknek hátterét a díszletező jellegű elemek hozzák létre. A

⁷ SCHMIDT, Siegfried: *Bevezetés egy szövegsemantikai irodalomtudományba*. In: Horányi-Szépe (szerk.): *A jel tudománya*. Bp., 1975. 482.

⁸ CS. GYÍMESI, 1992. 38.

⁹ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich: *Esztétika*. Gondolat, Bp., 1974. 41.

¹⁰ CS. GYÍMESI, 1992. 41.

¹¹ GOMBRICH, Ernst: *Icones Symbolicae*. In: *Symbolic Images of a Concept*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997. 275–286.

¹² JUNG, Karl Gustav: *Az ember és szimbólumai*, Göncöl, Bp., 1993.

szcenírozó elemek azonban nemcsak díszletként, háttérként szolgálnak, hanem önmagukon túlmutató jelentések hordozói lesznek. A háttér megformálását elősegítő elemek azonban a szövegen kívüli világban (= a valóságban) is szimbolikus jelentést hordoznak. Megjelenésük működésbe hozhat egy „nyelv mögötti nyelvet”, kódot, amelyet a szöveg révén tudatosítunk. „A fény például mindig a boldogsággal, ésszel, győzelemmel, a magasság a fenséggel, erővel, tisztasággal stb. jár együtt. Ezek a természeti vagy egyéb jelenségek lényegében az irodalmon kívül is állandó szimbolikus jelentést hordoznak: a népi hiedelmek például rengeteg példáját nyújtják a természethez vagy különböző népi tárgyakhoz tapadó efféle jelképességnek.”¹³

Gilbert Durand¹⁴ szerint szubjektív impulzusainkat fantáziánk segítségével alakítjuk a természeti-társadalmi környezet elvárásaihoz. Az archetípusok közege pedig nem más mint a képzelet. Az ősképek nyelv előtti jelrendszerként működnek, különlegességük abban rejlik, hogy a jelölő és jelölt viszonyát esetükben a természetesség (és nem az egyezményesség) jellemzi. A jelek itt a szó szoros értelmében megjelenítik a jelentést (pl. sötétség a félelmet, szorongást).

A továbbiakban ezeket az ősképeket és szimbólumokat szándékozik megvizsgálni az *Együgyű Misó* című mesében, mivel meglátásom szerint a szöveg szintjén közvetített történet mellett egy másik, gondosan kódolt üzenet is körvonalazódik a jelképek szintjén. A szöveg felszínén és mélyrétegében jelentkező jelentések kölcsönhatásának eredményeképpen a történet néhány eleme logikailag nem értelmezhető, amennyiben pusztán a szöveg szintjére összpontosítunk. Ha azonban a mélyrétegben megbúvó jelentéseket is figyelembe vesszük, a már említett elemek is értelmet nyernek. Az archetípusok számomra már ismeretlen jelentésének feltárásához szimbólumtárat használok.

Jankovics Marcell is utal arra, hogy a mesékben a dolgok sokszor nem világosak: „...miként az álom is homályos, úgy az álomba vezető mesében is sok az álomszerűen érthetetlen és rémes.”¹⁵ Az idézetben szereplő „álomszerűen érthetetlen” különösen igaz az általam választott mesére, amelyben nagy számban fordulnak elő olyan elemek, amelyek híjával vannak látszólag minden logikai összefüggésnek. A mesének pontosan ez a tulajdonsága keltette fel bennem a kíváncsiságot és gondolkodtatott el. A hermeneutika szabálya szerint ugyanis minden elem, ami egy szövegben megjelenik, jelentőséggel bír. A történetmesélés szintjén jelentkező tiszta logikai összefüggés hiánya ezért kódolt mondanivalóra engedett következtetni.

Lássuk tehát, hogy melyek voltak azok a kérdések, amelyekre a szöveg nem szolgál logikus magyarázattal, ha megvizsgáljuk a történéseket:

1. Miért dönti Misó a nagyszál cserfát a szekérre, amikor felnőtt férfi letéte tudhatná, hogy ennek mi lesz a következménye? Erre a szöveg, kivételesen, ad némi magyarázatot („Mert minek kínlódjék az ember még avval

¹³ CS. GYÍMESI, 1992. 62.

¹⁴ VÖ. DURAND, Gilbert: *Strucurile antropologice ale imaginarului, introduce in arhetipologia generala*. Univers, Bucuresti, 1977.

¹⁵ JANKOVICS Marcell: *Mese, film és álom*. Csokonai, Debrecen, 2013. 93. (Továbbiakban: JANKOVICS, 2013.)

is, hogy széthasogassa a fát, s darabonként rakosgassa a szekérre,¹⁶ de a későbbi történések fényében ez mégis kevésnek tűnik.

2. Miért hiszi azt, hogy ha fejszét a rucák felé hajítja, eltalálja őket, mikor egy gyerek is tudja, hogy így nem lehet madarat fogni? Ráadásul így (a két rucával) szeretné kárpótolni a feleségét a két tehénke elvesztéséért.
3. Felesége mindezek után miért gondolja úgy, hogy Misónak iskolába kell járnia, hogy ezzel orvosolható Misó együgyűsége?
4. Mi a jelentősége a történet szempontjából annak, hogy iskolába menet talál egy nagy tarisznya pénzt? Ezt a mozzanatot látszólag semmi sem indokolja, logikátlanságával kilóg a történetből.
5. Hogyan értelmezhető a mese álomszerű, homályos befejező része?

Nézzük meg közelebbről, hogy mit tudunk a mese főszereplőjéről: „...volt valahol ezen az élő világon egy ember, akit a sok bolondoskodásáért hol együgyű Miskának, hol együgyű Misónak neveztek. Amire ugyan rá is szolgált, *mert noha már felesége is volt*, soha egyebet sem tett, mint sült bolondságot.”¹⁷ A dőlt betűs kiemelést azért tartottam fontosnak, mert a hagyományos társadalomban a házasságot komolyan vették, ki kellett érdemelni, meg kellett felelni annak a kritériumnak, ami egy felnőtt férfival kapcsolatban elvárható volt, vagyis értenie kellett minden olyan dologhoz, amihez egy falusi környezetben egy férfinak értenie kell, mert csak így képes eltartani a családját. Mivel Misó megnősült, valószínűleg megfelelt ezeknek a követelményeknek, különben nem talált volna magának feleséget. Akkor mégis miben áll az együgyűsége, mi ad magyarázatot észszerűtlen viselkedésére?

Az első kérdés megválaszolása érdekében vizsgáljuk meg az erdei kalandjának háttérül szolgáló szcenírozó elemeket: nagyszál cserfa („Ezt viszem haza, ebből bezzeg lehet majd *tüzelni*.”), a tehénké. A cserfa itt nem világfaként, hanem fallikus szimbólumként értelmezhető. Ezt a jelentést erősíti meg a szövegben kiemelt „tüzelni” ige is, a tehén ugyanakkor a nőiség szimbóluma. Ezen az értelmezési síkon elindulva fokozatosan felfejthető a mese többi, számomra fejtörést okozó eleme is, mivel a szcenírozó elemek nagy része a férfierő és nőiség köré csoportosítható. Férfiasságra utaló elemeknek minősül a cserfa, fejsze, bor, szálfák (erdő), míg a nőiséget a tehén, tó, *ezüst* (a hold, a nőiség színe) húszasok, hús, főzés képviselik. A ruca (kacsa) különösen, ha párban jelenik meg, a házastársak közötti boldogságot jelképezi a szimbólumtár útmutatása szerint. Az, hogy Misó a fejszéje elhajításával szétröppenti őket, jelzésértékű.

Az erdőn történtek után Misó hazamegy, és elmondja feleségének, becsületére legyen mondva, hogy mi történt. A felesége erre előkapja a „laskasírtót”, és jól elveri. Ezt követően pedig elküldi az iskolába, ahova Misó engedelmesen (megvan benne a jó szándék a javulásra) el is megy. Jó szándéka jutalmaként értelmezhető a nagy tarisznya pénz, amit iskolába menet talál. Ez a mese legtalányosabb mozzanata, hiszen hogyan tanulhatná meg Misó uralni az ösztöneit az iskolában? A következő jelenet azonban segít megfejtetni az iskolát övező talányt. A feleségről ugyanis megtudjuk, hogy templomba megy, de Misót otthon hagyja őrizni a káposztás fazekat (próbára teszi). Ebbe a kontextusba helyezve az iskola alacsonyabb

¹⁶ ILLYÉS Gyula: *Hetvenhét magyar népmese*. Móra, Bp., 1972. 17. (Továbbiakban: ILLYÉS, 1972.)

¹⁷ ILLYÉS, 1972. 17.

rendű tanulást feltételez, mint a templom, amely a spiritualitást jelképezi. Misónak ezért tilos templomba mennie, ameddig meg nem tanulja, hogyan kell az ösztöneit megzabolázni. A próbán azonban elbukik (a rábízott ételt megeszi, majd a bort is sikerül elfolyatni a pincében). Ezen a ponton már egyértelművé válik a mese erotikus tartalma, hiszen nyilvánvaló, hogy Misó házasságtörést követett el, ami miatt a feleség elkergeti otthonról.

Ami a házastárs ösztönzésével nem sikerült, azt Misó az élet iskolájában, önmagára hagyatkozva kénytelen megtanulni, amikor az ördög szolgálatába áll. Ez történik ugyanis, miután elhagyja otthonát. „A mesékben az ördög, az alvilág lakójaként, ösztönlény. A mesehősnek azért sikerül mindig túljárnia az eszén, mert a mohóságát, a pillanatnyi késztetéseit sikerül a maga hasznára fordítania. Vicces, hogy Misó „ereje” még az ördögöknek is soknak bizonyul. Nem véletlen az sem, hogy a mesehős éppen az ösztönlényeknek alárendelve kezdi megfékezni saját ösztönös késztetéseit (pl. jelképesen összekötözi az erdő fáit), és az sem, hogy mindezt megkapja a zsák aranyat (a jutalmát az ösztönein való felülkerekedésért). Az új, lehiggadt Misót, aki immár igazi férfivá érett, aki képes ösztönös énjén uralkodni, felesége is visszafogadja. A fonó nők kezében levő guzsaly kettős jelentéssel bír: egyrészt fegyvernek tekinthető, amellyel megvédhető a női princípium (az ördög annak is véli, azért menekül el), másrészt viszont szerelmi ajándék is, amelyet a legény leendő mátkájának ad. Felmutatása ezért arra utal, hogy felesége hajlandó neki megbocsájtani és visszafogadni őt.”¹⁸ A mese álomszerű befejező része pedig szó szerint és átvitt értelemben is ördögűzésnek fogható fel, amely pszichológiai szempontból a szublimáció¹⁹ megvalósulásával egyenértékű.

A mesében szereplő jelképek segítségével megfejthető a szövegbe kódolt üzenet, amely az avatatlan fülek esetében (gyerekek) rejtve maradt, a felnőttek számára viszont minden bizonnyal érthető volt. Így a mese mindkét korosztály elvárásainak eleget tudott tenni, visszaállítva a világ megszokott rendjét, amelyhez az embernek is igazodnia kell, megteremtve az egyensúlyt saját magában, és oltalmazva az egyensúlyt a külső világban. A mesében leírt krízishelyzet megszüntetésével, a lélek is megnyugodhatott. A régi idők embere pedig ismét megbizonyosodhatott a mesében rejlő gyógyító erőről: „A mesével indult éjszakai útjára a lélek, erőt merítvén a sötétség megpróbáltatásaihoz, és reményt, hogy a reggeli világossággal minden elrendeződik.”²⁰

¹⁸ POGÁNY Csilla: *Konfliktuskezelés és feloldás két magyar népmese tükrében*. Danubius Noster, 2020 különszám, 58.

¹⁹ Egy szexuális impulzus úgy változtatja meg irányát, hogy egy társadalmilag elfogadott, nem szexuális jellegű cselekvéshez vezet.

²⁰ JANKOVICS, 2013. 88.

Irodalom

- Együgyű Misó. In: Illyés Gyula: *Hetvenhét magyar népmese*. Móra, Bp., 1972. 17–22.
- BRUNER, Jerome Seymour: A gondolkodás két formája. In: László János–Thomka Beáta (szerk): *Narratív Pszichológia*. (Narratívák 5.) Kijarat, Bp., 2011., 15–27.
- CS. GYÍMESI Éva: *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba*. Pátria Könyvek, 1992.
- DURAND, Gilbert: *Strucurile antropologice ale imaginarului, introduce in arhetipologia generala*. Univers, Bucuresti, 1977.
- GOMBRICH, Ernst: *Icones Symbolicae*. In: *Symbolic Images of a Concept*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997. 275–286.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich: *Esztétika*. Gondolat, Bp., 1974.
- HEISENBERG, Werner: *Korunk fizikájának világképe*. In: Ágoston Hugó (szerk.): *Fizika és megismerés*. Tanulmányok, Korunk könyvek, Bukarest, 1979. 5–27.
- JUNG, Carl Gustav: *Az ember és szimbólumai*, Göncöl, Bp., 1993.
- JANKOVICS Marcell: *Mese, film és álom*. Csokonai, Debrecen, 2013.
- PÁL József–ÚJVÁRI Edit: *Szimbólumtár*. Balassi, Bp, 2001.
- POGÁNY Csilla: *Konfliktuskezelés és feloldás két magyar népmese tükrében*. Danubius Noster, 2020 különszám, 55–59.
- SCHMIDT, Siegfried: *Bevezetés egy szövegszemantikai irodalomtudományba*. In: Horányi Özséb–Szépe György (szerk.): *A jel tudománya*. Budapest, 1975.
- TÁNCZOS Vilmos: *Folklórszimbólumok*. Egyetemi jegyzet. KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 2006.

Abstract

THE HIDDEN MESSAGE ENCODED IN SYMBOLS OF THE HUNGARIAN FOLKTALE ENTITLED BLUNT-WITTED MISÓ

When analyzing the folk tale entitled *Együgyű Misó* we will discover another story encoded in symbols besides the actual story of the tale. Some elements of the tale stick out by having no logical role in the plot if we only focus on the text of the tale. Nevertheless, if we take into consideration the purports hidden in the subtext, the elements mentioned earlier suddenly make sense. Through tales our ancestors left to us their life experience and problem solving schemes to be used when needed. However, the interchange of information can only take place if the recipient of the tale has already acquired the necessary knowledge to decode the encrypted message and is wise enough to learn from it.